

Re-reading the Historical Reports on the Marriage of Amīr al-Mu'minīn and Fāṭima al-Zahrā'

Amirreza Tavakoli¹ , Abbas Mofid²

¹, Ph.D. Student, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. **Email:** tavakoliamireza@gmail.com

², Level Four Graduate of the Seminary, Research Supervisor of the Hadith Group, Hazrat-e Vali-e Asr Specialized Center, Mashhad, Iran. **Email:** mofid7033@gmail.com

Article Info

Article type:

Review Article

Article history:

Received: 07 September 2025

Revised: 16 December 2025

Accepted: 20 February 2026

Published: 22 May 2026

Keywords:

ʿAlī b. Abī Ṭālib,

Fāṭima al-Zahrā,

the marriage contract (ʿaqd) of

al-Murtaḍā and al-Baṭūl),

the battle of Badr (ghazwat

Badr),

Dhū l-Ḥijja.

ABSTRACT

The marriage of Amīr al-Mu'minīn (ʿAlī b. Abī Ṭālib) and Fāṭima al-Zahrā' counts among the most significant events of the early Islamic period (ṣadr al-Islām)—a union that has, from various angles, drawn the attention of traditionists (muḥaddithūn), historians, and sīra-writers. Drawing upon the reports and views of the traditionists and sīra-writers in the sources of both sects (al-farīqayn), the present study sets out to draw a clear distinction between the date of the marriage contract (ʿaqd) and that of the nuptial celebration (ʿurs) in this marriage. While explicating the divergent opinions (ikhtilāf al-aqwāl) concerning the date of the contract, it deems the holding of the wedding in the second year of the Hijra, after the battle of Badr, during the month of Dhū l-Ḥijja to be closer to historical reality.

Cite this article: Tavakoli, A.R., & Mofid, A. (2026). **Re-reading the Historical Reports on the Marriage of Amīr al-Mu'minīn and Fāṭima al-Zahrā'**. *Journal of Shiite History*, 2 (5), 37-49.
<http://doi.org/10.22034/jsh.2026.541539.1186>

© Authors retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: *The Iranian Society of Islamic.*

DOI: <https://orcid.org/10.22034/jsh.2026.541539.1186>

¹. **Corresponding author:** Amirreza Tavakoli, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran., **Email:** tavakoliamireza@gmail.com, **Tell:** +989308810312

English Extended Abstract

Introduction

One of the most significant events in the early years after the Prophet's migration (Hijra) to Medina is the celestial union of Amīr al-Mu'minīn 'Alī and Fāṭima al-Zahrā'. This marriage, which has garnered the attention of traditionists (muḥaddithūn), historians, and biographers (sīra-writers) from theological, historical, and hagiographical perspectives, possesses exceptional and instructive dimensions. The numerous suitors for the hand of Fāṭima al-Zahrā' and the Prophet's refusal, citing his anticipation of a divine command, signify the profound importance of this marriage. Imamī sources emphasize that this union occurred by divine decree and that in the entire world, there existed no equal (kafw) for Fāṭima al-Zahrā' other than Amīr al-Mu'minīn. In recent years in Iran, the first of Dhū l-Hijja has been designated in the official calendar as the anniversary of this auspicious union and "Marriage Day." However, the coincidence of this day with the anniversary of the martyrdom of Imam al-Jawād in the late Dhū l-Qa'da has become a challenge for those seeking to observe mourning rituals. This proximity has led some to question the historical accuracy of the first of Dhū l-Hijja and seek to promote other dates, while others defend it. Given these chronological and cultural challenges, as well as the wide discrepancy in historical sources regarding the precise timing of this event, the present study aims to provide a comprehensive and differentiated assessment of the correct date of the marriage (including both the contract and the wedding) by gathering reports and opinions of traditionists and historians.

Materials and Methods

This research is descriptive-analytical, structured upon the historical research method. The data collection method is library-based and documentary. To achieve a well-founded response, all historical reports, hadiths, and narrations related to the betrothal, marriage contract ('aqd), and wedding ceremony (zifāf) of 'Alī and Fāṭima were extracted from primary and authoritative sources of both sects (Imamiyya and Sunnī). Subsequently, using a comparative approach and qualitative data analysis, the narrative and historical texts were examined. In this process, the lexical distinctions employed by historians (such as the difference between "tazwīj" and "binā' alā Fāṭima") were scrutinized, and various opinions were weighed and validated based on authenticity, tawātur (frequency of transmission), and consistency with other definitive historical events (such as the date of the battle of Badr and the birth date of Imam Ḥasan al-Mujtabā) to resolve the error arising from confusing the date of the contract with the date of the wedding.

Results and Discussion

The findings of this research clearly demonstrate that contrary to the common assumption of the simultaneity of the marriage sermon (khuṭbat al-'aqd) and the wedding ceremony, there was a significant time interval between these two events. Historical texts of both the majority (Sunnī) and the minority (Shī'ī) establish a clear boundary between "tazwīj" (marriage contract) and "zifāf" (consummation/wedding) by dedicating separate chapters to them. Hadiths indicate that after some time elapsed since the preparation of the dowry (mahr), Amīr al-Mu'minīn, through the mediation of some of the Prophet's wives, requested the zifāf. Sunnī sources also emphasize that the Prophet did not permit the zifāf until the armor (zir') obtained as spoils of war was sold and the dowry was provided.

Regarding the chronological date of the "contract" ('aqd), there are significant disagreements, with the majority of views centering on three axes: 1) Ramadan of the second year of the Hijra: A mursal tradition from Imam al-Ṣādiq narrated by Ibn Abī l-Ḥadīd (and citing Irbilī), supported by historians like Ibn al-Athīr and al-Diyārbakrī. 2) Safar of the second year of the Hijra: al-Ṭabarī and Abū Bishr al-Dūlābī reported this date citing Imam al-Bāqir. 3) Rajab of the first year of the Hijra: A report from 'Umar b. 'Alī exists in Sunnī sources, which Ibn Ḥajar al-'Asqalānī accepted, and in Imamī sources, Shaykh al-Mufīd (in *Masār al-Shī'a*) implicitly refers to it.

English Extended Abstract

Conclusion

A review and re-reading of the texts of both sects prove that a distinction must be made between the date of the “marriage contract” and the date of the “wedding” of Amīr al-Mu’minīn and Fāṭima al-Zahrā’. Despite the widespread dispersion of opinions regarding the exact month of the execution of the marriage formula, there is a relative consensus among historical and narrative evidence that the wedding ceremony and the transfer of Fāṭima al-Zahrā’ to the house of Amīr al-Mu’minīn occurred in the second year of the Hijra, after the Battle of Badr, and in the month of Dhū l-Hijja (most likely the first of Dhū l-Hijja). From the perspective of customs and socio-cultural life in Iran, the concept of “marriage” and the commencement of life together is linked to the wedding ceremony and the moving of the bride to the groom’s quarters; just as couples today generally commemorate their wedding anniversary. Therefore, the designation of the first of Dhū l-Hijja (the day of zifāf) in the official calendar of the country as “Marriage Day” is a choice that is well-documented, logical, and based on historical realities, and its proximity to the final days of Dhū l-Qa‘da should not be a reason to undermine this authentic historical fact.

Declarations

Acknowledgment

This article is derived from a doctoral dissertation. We would like to thank the participants in this article who contributed significantly to the data collection

Sponsor

According to the corresponding author, this article was not sponsored

Authors' Contribution to the Research

All authors have an equal role and contribution in writing and editing this article.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflict of interest in relation to the authorship or publication of this article.

بازخوانی گزارش‌های تاریخ ازدواج امیرمؤمنان (ع) و حضرت زهرا (س)

امیررضا توکلی^۱ ✉، عباس مفید^۲

^۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران. رایانامه: tavakoliamireza@gmail.com

^۲. دانش آموخته سطح چهار حوزه علمیه، مسئول پژوهش گروه حدیث مرکز تخصصی حضرت ولیعصر مشهد مقدس. مشهد، ایران. رایانامه: mofid7033@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

پیوند امیرمؤمنان و حضرت زهرا از جمله مهمترین رخداد های صدر اسلام است. ازدواجی که از زوایای مختلف موردتوجه محدثان، مورخان و سیره‌نویسان قرار گرفته‌است. نگاشته پیشرو باتکیه بر گزارش‌ها و آراء محدثان و سیره‌نویسان در منابع فریقین، به‌ترسیم تفکیک میان زمان رخداد عقد و عروسی در این ازدواج پرداخته و ضمن تبیین اختلاف اقوال در تاریخ عقد، انجام عروسی در سال دوم هجری و پس از جنگ بدر در ماه ذی‌الحجه را به‌واقع نزدیکتر می‌داند.

نوع مقاله:

مقاله ترویجی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۸۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۰۱

کلیدواژه‌ها:

علی بن ابی طالب،

فاطمه زهرا،

عقد مرتضی و بتول،

غزوه بدر،

ذی‌الحجه.

استناد: توکلی، امیررضا؛ و مفید، عباس. (۱۴۰۵). بازخوانی گزارش‌های تاریخ ازدواج امیرمؤمنان (ع) و حضرت زهرا (س). پژوهش‌نامه تاریخ تشیع، ۲ (۵)، ۲۹-۳۷.

DOI: <http://doi.org/10.22034/jsh.2026.541539.1186>

© نویسندگان حق چاپ و حقوق کامل نشر را حفظ می‌کنند.

ناشر: انجمن ایرانی تاریخ اسلام.

DOI: <http://doi.org/10.22034/jsh.2026.541539.1186>

^۱. نویسنده مسئول: امیررضا توکلی، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران. رایانامه: tavakoliamireza@gmail.com تلفن:

مقدمه

از رخدادهای مهم در نخستین سال‌های پس از هجرت نبوی به مدینه، ازدواج حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه (س) است. رخدادی که سیره‌نویسان از آن یاد کرده‌اند (ابن اسحاق، ۱۳۹۸، ص ۲۴۶؛ و صنعانی، ۱۴۰۳، ج ۵، ص ۴۸۵؛ سجستانی، ۲۰۰۹، ج ۳، ص ۴۸۶؛ طبرانی، ج ۲۲، ص ۴۰۷). یادکرد پرتکرار منابع عامی و شیعی از این رویداد، نشان از اهمیت ازدواج فاطمه دختر پیامبر (ص) دارد. بی‌تردید، یکی از فضائل علی بن ابیطالب (ع) بر سایر اصحاب رسول خدا، همسری فاطمه‌زهرا (س) است. چه‌آنکه نبی مکرم اسلام (ص) (صدوق، ۱۳۷۶، ص ۳۶۷) و دیگر صحابه (نصربن مزاحم، ص ۱۰۳: وَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْحُمَيْقِ إِنَّي وَاللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا أَحْبَبْتُكَ وَلَا بَايَعْتُكَ عَلَى قَرَابَةٍ بَيْنِي وَبَيْنَكَ وَلَا إِزَادَةَ مَالٍ تُؤْتِينِيهِ وَلَا التَّمَّاسِ سُلْطَانٍ يَرْفَعُ ذِكْرِي بِهِ وَلَا لَكِنْ أَحْبَبْتُكَ لِخِصَالِ خَمْسٍ إِنَّكَ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ ص وَأَوَّلُ مَنْ آمَنَ بِهِ وَزَوْجُ سَيِّدَةِ نِسَاءِ الْأُمَّةِ فَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ ص وَأَبُو الذَّرِّيَةِ الَّتِي بَقِيَتْ فِينَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص وَأَعْظَمُ رَجُلٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ سَهْمًا فِي الْجِهَادِ) به‌صراحت از آن سخن گفته و چه‌آنکه امیرمؤمنان آن را یکی از فضائل خویش برشمرده‌است (صدوق، ۱۳۶۱، ص ۵۸). حسن عباس از تأثیر این ازدواج بر تثبیت فضائل امیرمؤمنان سخن گفته و می‌نویسد: «اعلام عمومی ازدواج امام علی (ع) و فاطمه (س) از جانب پیامبر (ص) چند ماه پس از جنگ بدر، بسیار موردتوجه قرارگرفت. موقعیت علی (ع) که پیشتر پس از نبرد بدر ارتقاء یافته‌بود، برجسته‌تر شد» (حسن عباس، ۱۴۰۱ق، ص ۷۷).

خواستگاران متعدد فاطمه‌زهرا (س) و پاسخ منفی پیامبر (ص) به آنان و تأکید براینکه برای ازدواج حضرت فاطمه منتظر حکم الهی است، نشان از اهمیت نکاح با دخت خاتم الانبیاء (س) دارد (ابن سعد، ۱۴۲۱ق، ج ۱۰، ص ۲۰؛ دیاربکری، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۶۱؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۴۵). در منابع امامیه نیز، معصومین (ع) در راستای تعمیق و گسترش معرفت شیعیان به مقامات حضرت زهرا (س) و امیرمؤمنان (ع)، از لایه‌های دیگری از اهمیت این ازدواج پرده برداشته‌اند (ابن سعد، ۱۴۲۱ق، ج ۱۰، ص ۲۰؛ دیاربکری، ج ۱، ص ۳۶۱؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۴۵). ازجمله تأکید می‌شود این ازدواج به امر الهی بوده (نمونه، نک: خطیب بغدادی، ۱۹۸۵ق، ج ۱، ص ۳۶۴؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۲۵۹؛ یا علی، إن الله أمرني أن أزوجه فاطمة؛ کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۳۷۸: فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ص مَا أَنَا زَوْجُكَ وَلَكِنَّ اللَّهَ زَوْجُكَ مِنَ السَّمَاءِ) و در عالم جز امیرمؤمنان (ع) کفو و همتایی برای فاطمه‌زهرا (س) نبود و اگر علی بن ابیطالب (ع) نبود، پیامبر (ص) هیچ‌گاه ایشان را به‌عقد فرد دیگری در نمی‌آورد (نمونه، نک: صدوق، ج ۱، ص ۲۲۵؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۵۷؛ ابن شهر آشوب، ج ۲، ص ۱۸۱: عُوتِبَ النَّبِيُّ ص فِي أَمْرِ فَاطِمَةَ فَقَالَ لَوْ لَمْ يَخْلُقِ اللَّهُ عَلَى بَنِ أَبِي طَالِبٍ لَمَا كَانَ لِفاطمة كُفُوٌ وَفِي خَبَرٍ لَوْلَاكَ لَمَا كَانَ لَهَا كُفُوٌ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ). این ازدواج، بر حوزه کلامی امامیه نیز سایه افکنده و تاجایی پیش‌رفته که شریف مرتضی (۱۴۳۶ق)، آن را از مصادیق نصّ فعلی بر امامت برمی‌شمارد.

ازدواج میان امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س)، با جزئیات مختلفی ازجمله میزان مهریه، (نمونه، نک: ابن اسحاق، ص ۲۴۶؛ ابن سعد، ج ۱۰، ص ۲۱؛ خصیبی و حسین بن حمدان، ۱۴۱۹ق، ص ۱۱۵؛ فتال نیشابوری، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۴۷). کیفیت انجام عقد و عروسی (نمونه، نک: مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۹۲؛ طبرانی، ۱۴۰۱ق،

ص ۳۰۷) و سن امیرمؤمنان (ع) و فاطمه زهرا (س) در هنگام ازدواج (قرطبی، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۸۹۳؛ نمونه، نک: کلینی، ج ۱، ص ۴۵۸) در منابع فریقین به آن اشاره شده است.

خاص استثنایی و درس آموز بودن ازدواج حضرت زهرا (س) و امیرمؤمنان (ع)، از زوایای مختلف، توجه سیره-پژوهان معاصر را به خود جلب کرده و در آثار متعدد خود، به تفصیل به آن پرداخته اند (قزوینی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۲۱-۱۴۶؛ المهدیش، ۱۴۴۰ق، ج ۲، ص ۴۵۹-۴۶۰؛ قرشی، ۱۴۲۴ق، ص ۱۳۳-۱۳۹؛ جبّاری، ۱۳۹۲، ص ۹۹-۱۱۲؛ شیخ الاسلامی تویسرکانی، ۱۳۸۶، ص ۴۲۵-۴۵۷).

روی سخن، اما در گزارش پیشرو، بررسی تاریخ ازدواج ایشان است. طی سال های اخیر، در کشورمان (ایران) ازدواج امیرمؤمنان (ع) و حضرت زهرا (س) به تقویم رسمی کشور، راه پیدا کرده و اول ذی الحجه، به عنوان سالروز بزرگداشت این پیوند فرخنده و به عنوان «روز ازدواج» تعیین شده است. در این میان، تصادم این روز با شهادت امام-جواد (ع) در ۲۹ ذی القعدة، برای برخی که در صدد گرامیداشت عزای ابن الرضا (ع) هستند به یک چالش تبدیل شده است. برخی، با تضعیف تاریخ ازدواج در اول ذی الحجه، در صدد تقویت دیگر تواریخ ذکر شده برای ازدواج حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه (س) برآمدند.^۱ برخی نیز، اول ذی الحجه را اصح اقوال در این باره، دانسته و به مقابله پرداخته اند.^۲

از این رو، نگارندگان نگاشته پیشرو بر آن شدند که با جمع گزارش ها و آراء محدثان و مورخان درباره تاریخ از این ازدواج و بررسی یک به یک آنان، ارزیابی کامل و جامعی نسبت به تاریخ صحیح ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه زهرا (س) ارائه دهند. یافته ها نشان می دهد با وجود اختلاف گسترده در تاریخ ازدواج؛ وجود فاصله میان تاریخ عقد و تاریخ عروسی و همچنین انجام عروسی بعد از جنگ بدر، مورد پذیرش قریب به اتفاق محدثان و مورخان اسلامی است.

۱. وجود فاصله زمانی میان عقد و مراسم عروسی

در احادیثی که از معصومین (ع) درباره ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه زهرا (س) در منابع امامیه به جامانده در خصوص تاریخ تقویمی این واقعه، کمتر سخنی به میان آمده است. اساساً، ایشان همانند الگوی بیانی قرآن مجید (نک: رضازاده و شاهرودی، ۱۳۹۱) نکاتی از یک واقعه را مورد توجه قرار می دهند که حامل پیام های معرفتی برای موالیان و شیعیان باشد. از این رو، مسائلی همچون شایستگی امیرمؤمنان (ع) بر سایر صحابه (طوسی، ص ۳۹)، خشنودی پیامبر اسلام (ص) از این ازدواج، (صدوق، ص ۵۶۰؛ ابن عقده، ص ۱۵). ولیمه بابرکت عروسی (طوسی، ص ۴۲)، جهاز ساده دختر پیامبر (ص) (کلینی، ج ۵، ص ۳۷۸)، انفاق حضرت زهرا (س) در شب عروسی (شریف-قرشی، ۱۴۲۴ق، ص ۱۴۱) و دیگر مواردی که کارکرد معرفت افزایی و الگوسازی داشته، بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

اگرچه، تاریخ تقویمی مورد توجه قرار نگرفته اما با تأمل و تدقیق در گزارش های منابع امامیه می توان به روشنی

۱. https://sibtayn.com/fa/?option=com_content&view=article&id=73108

۲. <http://eitaa.com/BotShenasi>

دریافت که میان عقد و عروسی امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) فاصله زمانی وجود داشته‌است. روایاتی که به خواستگاری امیرمؤمنان (ع) اشاره دارد، متمایز از روایاتی است که ایشان زفاف فاطمه‌زهرا (س) را از نبی مکرم اسلام (ص) درخواست کرده و محتوای حدیث تصریح بر این دارد که فاصله‌ای چندین روزه میان عقد و زفاف رقم خورده- است. در نقلی از قول امیرمؤمنان (ع) آمده که پس از یک ماه از تهیه مهریه حضرت فاطمه (س)، به پیشنهاد برادرش عقیل و واسطه‌گری برخی همسران پیامبر (ص)، درخواست عروسی و زفاف از رسول خدا (ص) مطرح شده- است: «أَقَمْتُ بَعْدَ ذَلِكَ شَهْرًا أَصَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ أَزْجَعُ إِلَى مَنْزِلِي وَ لَا أَذْكَرُ شَيْئًا مِنْ أَمْرِ فَاطِمَةَ ع ثُمَّ قُلْنَ أَزْوَاجُ رَسُولِ اللَّهِ ص أَلَا نَطْلُبُ لَكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص دُخُولَ فَاطِمَةَ عَلَيْكَ فَقُلْتُ أَفْعَلْنَ فَدَخَلْنَ عَلَيْهِ فَقَالَتْ أُمُّ أَيْمَنَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَنَّ خَدِيجَةَ بَاقِيَةَ لَقَرَّتْ عَيْنَهَا بِزَفَافِ فَاطِمَةَ وَ إِنَّ عَلِيًّا يَرِيدُ أَهْلَهُ...» (طوسی، ص ۴۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۱۳۰) ابن شهر آشوب (۵۸۸ق)، در گزارشی موازی، روز شمارانه و بادقتی بیشتر از این فاصله سخن به میان آورده و تأکید می‌کند که پس از ۲۹ روز درخواست، زفاف مطرح شده‌است (۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۵۳). از این رو، سید کاظم قزوینی (۱۴۱۵ق)، فاصله میان عقد و عروسی را مسلم دانسته و می‌نویسد: «وقعت فتره بین العقد و الزفاف بدون قصد بل ان علیا (ع) کان یستحیی ان یتطالب رسول الله (ص) بزوجه، و کان الرسول ایضا یحافظ علی کرامه السیده فاطمه فما ینبغی له ان یزف ابنته قبل مطالبه زوجها ذلک (۱۴۱۴ق، ص ۱۳۶)». منابع عامه نیز از منظر دیگری، به فاصله میان عقد و عروسی اشاره کرده‌اند. ایشان بر این مهم تأکید دارند که پس از ازدواج امیرمؤمنان و حضرت زهرا؛ پیامبر تا فروش زره و فراهم آوردن مهریه، اجازه زفاف فاطمه‌زهرا (س) را به امیرمؤمنان نداده و ایشان را منع کرده‌است. ابوداود سجستانی (۲۵۷ق) (۱۳۸۸، ج ۳، ص ۴۶۴) و بیهقی (۴۵۸ق) (۱۴۲۴ق، ج ۷، ص ۴۱۲)، در این باره آورده‌اند: «أَنَّ عَلِيًّا لَمَّا تَزَوَّجَ فَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا فَمَنْعَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يُعْطِيَهَا شَيْئًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْسَ لِي شَيْءٌ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَعْطَاهَا دِرْعَكَ"، فَأَعْطَاهَا دِرْعَهُ ثُمَّ دَخَلَ بِهَا».

عبارت پردازی‌ها درباره کم و کیف ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) به‌خوبی نشان می‌دهد میان عقد و عروسی، فاصله وجود داشته‌است. عباراتی هم چون «حَطَبْتُ فَاطِمَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ» (بیهقی، ۱۴۲۵ق، ج ۳، ص ۱۶۰) یا «زَوَّجَ عَلِيٌّ بَنَیَّ أَبِي طَالِبٍ مِنْ فَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ» و یا «وَأَنْكَحَ رَسُولُ اللَّهِ فَاطِمَةَ عَلِيٌّ بَنَیَّ أَبِي طَالِبٍ» (قرطبی، ج ۴، ص ۱۸۹۳)، متمایز از عباراتی نظیر «بناء علی بفاطمة» (دیاربکری، ج ۱، ص ۴۱۱) «دخل بفاطمة» (ذهبی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۱۹) و لما زَفَّتْ فَاطِمَةُ إِلَى عَلِيٍّ (ابن حیون، ج ۳، ص ۲۸) است و ذکر تاریخ مجزا و متفاوت برای تزویج و زفاف این فاصله را بیش از پیش به‌نمایش می‌گذارد.

سیره‌نویسان و محدثان عامی و امامیه نیز با اختصاص باب‌های مجزا، مرزبندی روشنی میان تزویج و زفاف ایجاد کرده‌اند. به‌عنوان نمونه، اخبار و احادیث خواستگاری در ابوابی نظیر «تزویج فاطمة» (ابن اسحاق، ص ۲۴۶) و «زواج علی بفاطمة» یا «خبر تزویجها» (طبری‌آملی، ۱۴۱۳ق، ص ۸۲) در مقابل ابوابی نظیر «بناء علی بفاطمة» و «خبر لیلة الزفاف» (طبری‌آملی، ص ۱۰۰) قرار گرفته‌است. البته که، این موضوع تنها مختص به امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) نبوده و همانند رسم امروزه ما که عروس و داماد مدتی را در دوره «عقدبستگی» سپری می‌کنند،

فاصله ای میان تاریخ عقد و زوجیت با تاریخ راهیابی عروس به خانه داماد وجود داشته است (جبّاری، ص ۱۰۱). علاوه بر این، هیچ یک از محدثان و عالمان و سیره پژوهان اسلامی، از هم زمانی میان عقد و عروسی سخن به میان نیاورده و آراء همگی آنان حاکی از فاصله میان عقد و عروسی است.

۲. تاریخ های تقویمی ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه زهرا (س) در منابع فریقین

در کنار این مهم که میان عقد و عروسی فاصله زمانی وجود داشته، گزارش هایی از امامان (ع) و دیگران در منابع فریقین در دسترس است که به تاریخ تقویمی ازدواج اشاره دارد:

۲-۱. عقد در رمضان سال دوم و عروسی در ذی الحجه سال دوم

یکی از تواریخ ذکر شده برای این ازدواج مهم در منابع اسلامی را اربلی (۶۹۲ق) به شکل مرسل از امام صادق (ع) گزارش کرده که ایشان تاریخ عقد امیرمؤمنان (ع) و فاطمه زهرا (س) را رمضان سال دوم و تاریخ عروسی و زفاف را ذی الحجه همان سال، عنوان می کنند: «عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: تَزَوَّجَ عَلِيٌّ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَبَنَى بِهَا فِي ذِي الْحِجَّةِ مِنَ السَّنَةِ الثَّانِيَةِ مِنَ الْهِجْرَةِ.» (۱۳۸۱، ج ۱، ص ۳۶۴). این گزارش شیعی، البته که طرفدارانی هم در عامه دارد و سیره نویسانی چون ابن اثیر (۶۰۶ق)، (۱۳۹۰، ج ۱۲، ص ۱۰۷) دیاربکری (۹۶۶ق)، (ج ۱، ص ۴۱۱) هروی قاری (۱۰۱۴ق) (۴۳۲ق، ج ۹، ص ۳۹۶۵) و مغربی (۱۱۱۹ق) (۱۳۸۶، ج ۷، ص ۲۶۷)، نیز در مقایسه تواریخ ذکر شده برای این ازدواج، برآمده و عقد در رمضان و عروسی در ذی الحجه را برگزیده اند. تمایل به انتخاب این تاریخ تاجایی پیش رفته که تاریخ پژوه معاصر، سیدجعفر مرتضی عاملی این قول را «معتمد-المشهور» عنوان کرده است (بی تا، ج ۳، ص ۷).

۲-۲. عقد در صفر سال دوم و عروسی در ذی الحجه سال دوم

طبری (۳۱۰ق) در جریان بیان حوادث سال دوم هجری، تاریخ عقد این پیوند مهم و تاریخی را در ماه صفر عنوان کرده و به طریقی مسند از امام باقر (ع) آورده است: «و في هذه السنة في صفر، لئال بقين منه، تزوج علي بن- ابي طالب (ع) فاطمة رضي الله عنها، حدث بذلك، عن مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ أَبِي سَبْرَةَ، عَنْ إِسْحَاقَ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي فُرُوه، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ» (۱۳۸۷، ج ۲، ص ۴۱۰؛ و همچنین نک: ابن کثیر، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۴۳). این گزارش طبری از امام باقر (ع) را هم عصر وی، ابوبشر دولابی (۳۱۰ق) به همین طریق و البته با تفصیل بیشتری منعکس کرده و در گزارش خود، برخلاف طبری که از امام باقر (ع) روایت کرده بود، به نقل از امام-صادق (ع)، تاریخ عروسی/زفاف را ذی الحجه سال دوم عنوان می کند (۱۴۰۷ق، ص ۶۳) ابن جوزی (۵۹۷ق)، (۱۴۳۴ق، ج ۳، ص ۱۹۷ و ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۸۴) بری تلمسانی (۶۴۵ق)، (۱۴۰۳، ج ۲، ص ۱۹۷) محب الدین طبری (۹۴ق) (۱۳۵۶، ص ۲۷) و کازرونی (۷۵۸ق) (۱۴۲۲ق، ج ۳، ص ۶۰۶)، نیز در مقایسه تواریخ نقل شده درباره تاریخ این ازدواج برآمده و انجام عقد در صفر سال دوم و عروسی در ذی الحجه همان سال را برگزیده اند. مرحوم مجلسی نیز ضمن گزارش نظر کازرونی، نظر او را اصح اقوال در این باره می داند (ج ۱۹، ص ۱۹۳).

در هر حال، اینکه عقد در سال دوم هجری انجام گرفته باشد، فارغ از وقوع آن در رمضان یا رجب، مؤید روایی مهمی دارد و آن روایتی است که کلینی (۳۲۹ق) به نقل از امام سجّاد گزارش کرده است: «... قَالَ فَقُلْتُ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَ فَمَتَى زَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ ص - فَاطِمَةَ مِنْ عَلِيٍّ ع فَقَالَ بِالْمَدِينَةِ بَعْدَ الْهَجْرَةِ بِسَنَةٍ... (ج ۸، ص ۳۴۰)» تاریخی که البته مجمل است و جز آن که نشان می‌دهد ازدواج در سال دوم هجری انجام گرفته، جزئیات دیگری را به دست نمی‌دهد.

۲-۳. عقد در رجب سال اول و عروسی بعد از جنگ بدر

به موازات گزارش‌هایی از صادقین (ع)، از عمر فرزند امام علی (ع) گزارشی در منابع عامه موجود است که تاریخ عقد را رجب سال اول و تاریخ عروسی / زفاف را سال دوم و پس از بازگشت از نبرد بدر عنوان می‌کند: «أخبرنا محمد بن عمر، حدثني عبد الله بن محمد بن عمر بن علي عن أبيه قال: تزوّج علي بن أبي طالب فاطمة بنت رسول الله، - صلى الله عليه وسلم، في رجب بعد مقدم النبي، صلى الله عليه وسلم، المدينة بخمسة أشهر و بنى بها مرجعه من بدر» (ابن سعد، ج ۱۰، ص ۲۳). در کنار این گزارش، ابن سعد (۲۳۰ق) ابوالفرج اصفهانی (۳۵۶ق) به طریقی مشابه طریقی طبری که اشاره شد، به نقل از امام باقر (ع)، تاریخ عروسی / زفاف را بعد از نبرد بدر گزارش کرده است (۱۴۳۱ق، ص ۵۹) ابن حجر عسقلانی (۸۵۲ق) (۱۴۱۵ق، ج ۸، ص ۲۶۴؛ همچنین نک: احمد الطویلی، ۱۳۸۷، ص ۶۳) این نظر را پذیرفته و دیار بکری (۹۱۱ق) در مقام مقایسه اقوال در این باره، برآمده و روایت عمر بن علی را برمی‌گزیند (ج ۱، ۳۶۱). حافظ بدخشانی (۱۱۲۶ق) نیز رجب سال دوم را در کنار رمضان به عنوان یکی از دو قول درست درباره تاریخ ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه زهرا (س) می‌پذیرد (۱۳۸۸، ص ۱۲۶).

این قول در امامیه نیز طرفدارانی دارد. شیخ طوسی (۴۶۰ق) ضمن بیان احتمالات و اقوال مختلف درباره تاریخ عقد؛ تأکید دارد که تاریخ زفاف و عروسی امیرمؤمنان (ع) و فاطمه زهرا (س) پس از جنگ بدر بوده است (طوسی، ص ۴۳). طبری آملی (۵۵۳ق) نیز قول طوسی در امالی را پذیرفته و آن را منعکس کرده است (ص ۲۶۷). همان‌طور که گذشت، صاحب مقاتل الطالبیین نیز علی‌رغم اینکه صفر سال دوم را تاریخ عقد می‌داند، تأکید دارد که عروسی بعد از جنگ بدر انجام گرفته است.

منابع عامه و امامیه از دریچه دیگری ما را به انجام عروسی پس از جنگ بدر رهنمون می‌سازد. عامه (نمونه، نک: ابی‌علی‌الموصلی، ۱۴۳۴ق، ج ۱، ص ۴۸۴؛ عبدالرزاق صنعانی، ج ۶، ص ۱۸۲؛ ابن‌شاهین، ۱۴۱۵ق، ص ۴۳) و امامیه (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۴۵؛ طوسی، ص ۴۰)، متفق‌القول گزارش کرده‌اند که امیرمؤمنان (ع) به دستور پیامبر (ص)، زره خود را فروخته و بدین شکل، مهریه فاطمه زهرا (س) را فراهم آورده است. در کنار این گزارش‌ها، برخی روایت‌های تاریخی حکایت‌گر آن است که مهریه، از فروش غنیمتی بوده که در جنگ بدر نصیب امیرمؤمنان (ع) شده و حضرت پس از فروش غنیمتی که در اختیار داشته، مجوز زفاف با حضرت فاطمه زهرا (س) را از پیامبر (ص) دریافت کرده‌اند (بخاری، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۷۳۶؛ مسلم، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۱۵۶۹). از این رو، باتوجه به تاریخ نبرد بدر (جعفریان، ۱۳۸۲، ج ۱، ۴۷۸)، می‌توان این احتمال را تقویت کرد که طبق گزارش‌های موجود ازدواج پس از دهه پایانی ماه رمضان سال دوم هجری، انجام گرفته است. فرضیه‌ای که العازمی، سیره پژوه

معاصر نیز بر آن مهر تأیید می‌زند (۱۴۳۲ق، ج ۲، ص ۴۹۸).

۲-۴. عقد در اول ذی‌الحجه سال دوم و عروسی در ششم ذی‌الحجه همان سال

شیخ مفید (۴۱۳ق) را باید نخستین چهره‌ای در میان امامیه بدانیم که به تاریخ تقویمی ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) اشاره کرده‌است. او در «مسار الشیعه»، ذیل مناسبت‌های ماه ذی‌الحجه می‌نویسد: «اول يوم منه لستين من الهجرة زَوْج رسول الله ص اميرالمومنين على بن ابي طالب بسيدة نساء العالمين فاطمة الزهراء البتول عليهما السلام (۱۴۱۳ق، ص ۳۶)». شیخ طوسی نیز که در امالی، از انجام عروسی پس از جنگ بدر سخن گفته و میان برگزاری آن در شوال یا ذی‌الحجه تردید کرده‌بود، اما در مصباح‌المتجهّد، مشابه عبارت پردازی شیخ مفید، تاریخ ازدواج را اول ذی‌الحجه عنوان کرده و به استحباب روزه در این روز، فتوا داده‌است (ج ۲، ۶۷۱). باید اشاره داشت که شیخ مفید اگرچه یادی از تاریخ عروسی / زفاف نمی‌کند اما در همان اثر (مسار الشیعه) و ذیل مناسبت‌های ماه رجب، تاریخ دیگری برای عقد امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) ذکر می‌کند: «وفى يوم النصف منه لخمسة اشهر من الهجرة عقد رسول الله ص لا اميرالمومنين على عليه السلام على ابنته فاطمة عليها السلام عقدة النكاح» (ص ۳۶). با تعمیق در تفاوت عبارت پردازی‌های شیخ مفید نسبت به یک رخداد ازسویی و ازسوی دیگر، گزارش‌های متعدد عامه و امامیه ازاینکه عروسی بعد از بدر انجام گرفته، می‌توان این احتمال را تقویت کرد که مراد شیخ مفید از «زَوْج» در ذی‌الحجه، تاریخ عروسی بوده و نه تاریخ عقد. با این توضیح، شیخ مفید را می‌بایست در ردیف کسانی قرار داد که قائلند، عقد در رجب سال اول انجام گرفته‌است. بعد از آنان، اما ابن شهر آشوب مصرانه و در ادعایی غریب، اول ذی‌الحجه را تاریخ عقد و با تمسک به گزارش دوم شیخ طوسی، ششم ذی‌الحجه را تاریخ زفاف و عروسی عنوان می‌کند (ج ۳، ص ۳۴۹). این ادعا درحالی است که فردی با او، هم‌نظر نبوده و تنها شیخ طوسی (ص ۴۳) و پس او طبری‌آملی (ص ۲۶۷) با تضعیف این قول، با آوردن عبارت «زَوِي»؛ از ششم ذی‌الحجه یاد کرده‌اند. علاوه بر این، ادعا که فاصله‌ای شش روزه میان عقد و عروسی بوده، با گزارش‌های شیعی که به فاصله حداقل یک‌ماهه میان عقد و عروسی تصریح می‌کنند و پیشتر به آن اشاره شد، هم‌خوانی ندارد.

۲-۵. عروسی در سال سوم

برخلاف مدعی روحانی علی‌آبادی که معتقد است «تمام مورخین بر سر اینکه ازدواج در سال دوم هجری انجام گرفته، اتفاق نظر دارند» (۱۳۷۸، ص ۱۳۳)؛ پراکندگی و اختلاف در تاریخ تقویمی، ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س)، اما تا جایی پیش‌رفته که برخی عروسی ایشان را در سال سوم گزارش کرده‌اند. سیدبن طاووس (۶۳۶ق)، معتقد است که تاریخ عروسی امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) بیست و یکم محرم‌الحرام سال سوم بوده‌است. او قول خود را به گزارش شیخ مفید در حدائق‌الریاض مستند کرده و ضمن کراماتی که در این تاریخ مشاهده‌نموده، این قول را اصح اقوال برشمرده و به همین مناسبت، به استحباب روزه در این روز فتوا داده‌است (ج ۲، ص ۵۸۰). قرطبی (۴۶۳ق) نیز تاریخ عروسی امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) را در سال سوم و پس از جنگ احد عنوان کرده‌است (۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۸۹۳). نظر او، علاوه بر اینکه با برخی شواهد تاریخی از جمله حضور حمزه در مراسم عروسی

تعارض دارد (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ق، ج ۸، ص ۲۶۴؛ ابن شهر آشوب، ج ۳، ص ۳۵۴)، با قول قاطبه عامه و امامیه که ولادت امام حسن (ع) را در نیمه رمضان سال سوم می‌داند؛ هم‌خوانی ندارد (نمونه، نک: ابن سعد، ج ۶، ص ۳۵۲؛ أبوالشیخ الأصبهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۳؛ قرطبی ج ۱، ص ۳۸۴؛ محمد بن جریر طبری آملی، ص ۳۸۳). باین وجود، معدود اقوالی، ولادت امام مجتبی (ع) را در سال پنجم گزارش کرده‌اند (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۳، ص ۱۸۵). در هر حال، همان‌طور که سید جعفر مرتضی عاملی نیز اشاره کرده‌است، تاریخ عروسی امیر مومنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) بر تعیین تاریخ ولادت امام حسن مجتبی (ع) اثرگذار است (ج ۳، ص ۸).

۲-۶. دیگر اقوال

ربیع‌الاول سال دوم، از جمله تواریخی است که علامه مجلسی به نقل از جماعتی از مورخین آن را گزارش کرده‌است و ذهبی (۷۴۸ق) نیز تاریخ عقد را ذی‌القعدة سال دوم هجری دانسته‌است (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۱۹). گزارش‌هایی نیز مبنی بر اینکه، چهار ماه و نیم پس از زفاف پیامبر (ص) با عائشه عقد انجام گرفته و هفت ماه پس از عقد، عروسی برگزار شده در منابع متأخر عامی، دیده می‌شود (قسطلانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۳۴؛ شمس شامی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، ص ۳۰۷؛ عصامی، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۵۱۴).

۳. نتیجه‌گیری

گزارش‌ها و روایت‌های متعدد محدثان و مورخان اسلامی از سویی و از سوی دیگر، عبارت‌پردازی متفاوت آنان در قبال امر عقد و زفاف به‌خوبی نشان می‌دهد که میان عقد و عروسی امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) فاصله زمانی وجود داشته‌است. اما درباره اینکه عقد و عروسی هر کدام در چه تاریخی انجام گرفته، اقوال و آراء متفاوت و متعددی وجود دارد. در یک نگاه کلان، می‌توان گفت که عمده اقوال پیرامون تاریخ تقویمی ازدواج امیرمؤمنان (ع) و فاطمه‌زهرا (س) حول محور آن‌چه از صادقین (ع) و عمر بن علی در منابع عامه و امامیه گزارش شده، شکل گرفته‌است. از این‌رو، اگرچه، این گزارش‌ها در مورد تاریخ عقد، تفاوت‌های چشمگیری دارند اما درباره تاریخ عروسی، قاطبه محدثان و مورخان متفق‌القول‌اند که عروسی/زفاف در سال دوم هجری و پس از جنگ بدر انجام گرفته‌است. در اینکه، در کدام ماه پس از جنگ بدر این عروسی برگزار شده، نمی‌توان به قطعیت نظر داد اما می‌توان گفت براساس تعداد گزارش‌های نقل شده در این باره، در یک وزن‌کشی میان گزارش‌ها؛ ذی‌الحجه و در مقام بعد، روز نخست آن بر دیگر اقوال، سنگینی می‌کند. هم‌چنین رأی شیخ طوسی در امالی و تردید او میان شوال و ذی‌الحجه که اشاره شد و تمایل او در مصباح‌المتعجد به تاریخ ششم ذی‌الحجه می‌تواند مؤید دیگری بر موافقت کلی میان دو آراء یعنی انجام عروسی پس از جنگ بدر و انجام عروسی در ماه ذی‌الحجه باشد.

در پایان، توجه به این نکته ضروری می‌نماید که اگرچه مناسبت‌ها در تقویم‌ها کارکرد بزرگداشتی و مناسکی دارند اما باید تأکید کرد که در ادبیات فارسی ازدواج به‌معنای همان عقد و شکل گرفتن رابطه زوجیت جعل شده و این جدای از معنای زفاف، عروسی و همبستری است (نک: دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۲، «ازدو» شماره ۱۶۷۰؛ انوری، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۲۱). ارتکاز و زیست اجتماعی-فرهنگی مردم ایران در عصر حاضر نیز، ازدواج و زوجیت را به جاری شدن

خطبه عقد دانسته و تفاوت روشنی با مراسم عروسی و بردن عروس به خانه و حجله داماد دارد. در این میان، می توان گفت که اگرچه آغاز ازدواج از عقد است، اما انتخاب تاریخ زفاف برای تقویم مناسب تر است، چراکه حضرت زهرا (س) در آن روز به خانه امیر مؤمنان (ع) رفتند. امروزه نیز زوج ها بیشتر سالگرد عروسی خود را گرامی می دارند تا تاریخ عقد.

منابع

* قرآن کریم

- أبو الشیخ الأصبهانی، طبقات المحدثین بأصبهان و الواردین علیها. بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۲ق.
- طبری آملی، عمادالدین، بشارة المصطفی لشیعة المرتضی. نجف: المطبعة الحیدریة، ۱۳۸۳.
- ابن اثیر، جامع الأصول فی أحادیث الرسول. مكتبة الحلوانی، ۱۳۹۰.
- ابن إسحاق، سيرة ابن إسحاق. بیروت: دارالفکر، ۱۳۹۸.
- ابن حجر عسقلانی، الإصابة فی تمييز الصحابة. دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۵ق.
- ابن سعد، الطبقات الکبری. قاهره: مكتبة الخانجی، ۱۴۲۱ق.
- ابن شاهین، عمر بن احمد، فضائل فاطمة. کویت: دار ابن الاثیر، ۱۴۱۵ق.
- ابن عساکر، تاریخ مدینة دمشق. بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۵ق.
- ابن عقده، احمد بن محمد، فضائل أمير المؤمنين (ع). عبدالرزاق محمد حسین حرزالدین، دلیل ما، بی تا.
- ابن بابویه، محمد بن علی، أمالی شیخ صدوق. تهران: کتابچی، ۱۳۷۶.
- _____، عیون أخبار الرضا علیه السلام. مهدی لاجوردی، جهان، بی تا.
- _____، معانی الأخبار. علی اکبر غفاری، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱.
- ابن حیون، نعمان بن محمد، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار. جامعه مدرسین حوزه علمیه قم: دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.
- ابن الجوزی، المنتظم فی تاریخ الملوك و الأمم. دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۲ق.
- ابن شهر آشوب، مناقب آل أئی طالب. قم: علامه، ۱۳۷۹.
- ابن طاووس، علی بن موسی، إقبال الأعمال. دارالکتب الإسلامیة، بی تا.
- ابن کثیر، البداية و النهاية. ریاض: دارالهجر، ۱۴۱۷ق.
- ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین. بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۳۱ق.
- اربلی، علی بن عیسی، كشف الغمة فی معرفة الأئمة. تبریز: بنی هاشمی، ۱۳۸۱.
- العازمی، موسی بن راشد، اللؤلؤ المکنون فی سيرة النبی المأمون. کویت: المكتبة العامریة، ۱۴۳۲ق.
- المهدیش، ابراهیم بن عبدالله، فاطمة بنت النبی سیرتها، فضائلها، مسندها. ریاض: دارالآل و الصحب الوقفیة، ۱۴۴۰ق.
- انوری، حسن، فرهنگ فشرده سخن. تهران: مهارت، ۱۳۸۲.
- بخاری، صحیح البخاری. دمشق، دار ابن کثیر، ۱۴۱۴ق.
- بری، تلمسانی، الجوهرة فی نسب النبی صلی الله علیه و سلم و أصحابه العشرة. دارالرفاعی، ۱۴۰۳.
- بیهقی، احمد بن حسین، السنن الکبری. دارالکتب العلمیة، ۱۴۲۴ق.

- _____، دلائل النبوة. دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۵ق.
- جباري، محمدرضا، دانشگاه معارف اسلامی، معاونت پژوهشی، سیره اخلاقی و سبک زندگی حضرت زهرا. دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲.
- جعفریان، رسول، تاریخ سیاسی اسلام. تهران: دلیل ما، ۱۳۸۲.
- حافظ بدخشانی، نزل الابوار. ترجمه حجت الاسلام احمدی نژادبلخی، قم: هدی، ۱۳۸۸.
- حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین فی الحدیث. دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۱ق.
- حسن عباس، وارث پیامبر (ص). ترجمه محمدکیوانفر، تهران: هرمس، ۱۴۰۱ق.
- خصیعی، حسین بن حمدان، الهدایة الکبری. بیروت: مؤسسة البلاغ، ۱۴۱۹ق.
- خطیب بغدادی، تلخیص المتشابه فی الرسم. دمشق: طلاس، ۱۹۸۵.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.
- دولابی، محمد بن احمد، الذریة الطاهرة النبویة. کویت: الدار السلفية، ۱۴۰۷ق.
- دیاربکری، حسین بن محمد، تاریخ الخمیس فی أحوال أنفس نفیس. دار صادر، بی تا.
- ذهبی، شمس الدین، سیر أعلام النبلاء. مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۴ق.
- رضازاده، نیلوفر، شاهرودی، فاطمه، جستاری بر انواع تمثیل در مثل ها و قصه های قرآن کریم. معرفت، جلد ۱۸۰، ش ۲۱، ۱۳۹۱، صص ۵۷-۶۸.
- روحانی علی آبادی، محمد، تزویج فاطمه زهرا (س). تهران: سازمان تحقیقات خود کفایی بسیج، ۱۳۷۸.
- سبط ابن الجوزی، مرآة الزمان فی تواریخ الأعیان. دمشق: دارالرسالة العالمية، ۱۴۳۴ق.
- سجستانی، ابوداود، سنن أبی داود. سعودی: دارالرسالة العالمية، ۲۰۰۹م.
- شریف قرشی، باقر، حیاة سیدة النساء فاطمه الزهرا (س). نجف الاشرف: مكتبة الامام الحسن (ع)، العامة، ۱۴۲۴ق.
- شریف مرتضی، الشافی فی الامامة. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۴۴۱ق.
- شمس شامی، محمد بن یوسف، سبیل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد. دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۴ق.
- شیخ الاسلامی توسرکانی، حسین، حیدری، حیدرعلی، مسند فاطمه الزهراء علیها السلام. انصاریان، ۱۳۸۶.
- صنعانی، عبدالرزاق بن همام، مصنف عبدالرزاق. المجلس العلمي، ۱۴۰۳ق.
- طبرانی، سلیمان بن احمد، الأحادیث الطوال. موصل، مكتبة الزهراء، ۱۴۰۴ق.
- _____، المعجم الكبير. مكتبة ابن تیمیة، ۱۴۱۵ق.
- طبری آملی، محمد بن جریر، دلائل الإمامة. قم: بنیاد بعثت، ۱۴۱۳ق.
- طبری، محب الدین، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی. مكتبة القدسی، ۱۳۵۶.
- طبری، محمد بن جریر، تاریخ الرسل والملوك. مصر: دارالمعارف، ۱۳۸۷.
- طوسی، محمد بن حسن، الأمالی. قم: دارالثقافة، ۱۴۱۴ق.
- _____، مصباح المتهجد. بیروت: مؤسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۳ق.
- الطویلی، احمد، فی تزویج سیدتنا فاطمة. تونس: المركز الثاقفی الايرانی، ۲۰۰۸م.
- عاملی، سید جعفر مرتضی، الصحیح من سیرة الامام علی (ع). بیروت: المركز الاسلامی لدراسات، بی تا.
- عصامی، عبدالملک بن حسین، سمط النجوم العوالی فی أنباء الاوائل و التوالی. دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۹ق.

- قتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین. الشریف الرضی المكتبة الحیدریة، بی تا.
- قاری، علی بن سلطان محمد، مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح. دار الفکر، ۱۴۳۲ ق. ۱۴۳۲.
- قرطبی، ابن عبد البر، الاستیعاب. دار الجیل، ۱۴۱۲ ق.
- قزوینی، سید محمد کاظم، فاطمة الزهرا (س) من المهد الى اللحد. قم: مكتبة بصیرتی، ۱۴۱۴ ق.
- قسطلانی، احمد بن محمد، بارودی، عماد زکی، المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة. المكتبة التوفیقیة، بی تا.
- کازرونی، محمد بن مسعود، منصور، لطفی، المتقی من سیر النبی المصطفی. مرکز دراسات الأدب العربی، ۱۴۲۲ ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی. دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۶۳.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳.
- مغربی، حسین بن محمد، البدر التمام شرح بلوغ المرام. ریاض: دار هجر، ۲۰۰۷ م.
- مفید، محمد بن محمد، مسار الشيعة. قم: مؤسسه آل البيت (عليهم السلام) لإحياء التراث، ۱۴۱۳ ق.
- موصلی، ابو یعلی، مسند أبی یعلی. قاهره: دار الحديث، ۱۴۳۴ ق.
- نصر بن مزاحم، وقعة صفین. مؤسسة العربية الحديثة | مكتبة آية الله العظمى المرعشي النجفي (ره)، ۱۴۰۴ ق.
- نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحيح المسلم. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۳۷۴.

References

*The Holy Qur'ān.

- Abū l-Faraj al-Isfahānī, *Maqātil al-Ṭālibiyyīn*, Beirut, Dār al-Ma'rifa, 1431. **(In Arabic)**
- Abū l-Shaykh al-Aṣḥabānī, *Ṭabaqāt al-muḥaddithīn bi-Aṣḥabān wa-l-wāridīn 'alayhā*, Beirut, Mu'assasat al-Risāla, 1412. **(In Arabic)**
- al-Āzimī, M.R., *al-Lu'lu' al-maknūn fī sīrat al-Nabī al-Ma'mūn*, Kuwait, al-Maktaba al-Āmiriyya, 1432. **(In Arabic)**
- al-Mahdīsh, I. 'Abd Allāh, *Fāṭima bint al-Nabī sīratuhā, faḍā'iluhā, musnaduhā*, Riyadh, Dār al-Āl wa-l-Ṣaḥb al-Waqfiyya, 1440. **(In Arabic)**
- al-Ṭawīlī, A., *Fī tazwīj sayyidatinā Fāṭima*, Tunis, al-Markaz al-Thaqāfī al-Īrānī, 2008. **(In Arabic)**
- Āmilī, S., *al-Ṣaḥīḥ min sīrat al-Imām 'Alī ('a)*, Beirut, al-Markaz al-Islāmī li-l-Dirāsāt, n.d. **(In Arabic)**
- Anvari, Hassan, *Farhang-e Foshorde-ye Sokhan*, Tehran, Maharat, 1382. **(in Persian)**
- Barī, T., *al-Jawhara fī nasab al-Nabī ṣallā Allāh 'alayhi wa-sallam wa-aṣḥābihi al-'ashara*, Dār al-Rifā'ī, 1403. **(In Arabic)**
- Bayhaqī, A.H., *al-Sunan al-kubrā*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1424. **(In Arabic)**
- Bayhaqī, A.H., *Dalā'il al-nubuwwa*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1405. **(In Arabic)**
- Bukhārī, Ṣaḥīḥ al-Bukhārī, Damascus, Dār Ibn Kathīr, 1414. **(In Arabic)**
- Dehkhoda, Ali Akbar, *Loghat-Name-ye Dehkhoda*, Tehran, University of Tehran, 1372. **(in Persian)**
- Dhahabī, Sh., *Siyar a'lām al-nubalā'*, Mu'assasat al-Risāla, 1414. **(In Arabic)**
- Diyārbakrī, H.M., *Tārīkh al-Khamīs fī aḥwāl anfus naḥīs*, Dār Ṣādir, n.d. **(In Arabic)**
- Dūlābī, M.A., *al-Dhurriyya al-tāhira al-nabawiyya*, Kuwait, al-Dār al-Salafiyya, 1407. **(In Arabic)**
- Fattāl Nīshābūrī, M.A., *Rawḍat al-wā'izīn*, al-Sharīf al-Raḍī/Maktabat al-Ḥaydariyya, n.d. **(In Arabic)**
- Hafiz Badakhshani, *Nozol al-Abrar*, trans. Hojjat al-Islam Ahmadinejad Balkhi, Qom, Hoda, 1388. **(in Persian)**
- Ḥākim al-Nīsābūrī, *al-Mustadrak 'alā al-Ṣaḥīḥayn fī al-ḥadīth*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1411. **(In Arabic)**

- Hassan Abbas, *Vares-e Payambar*, trans. Mohammad Keivanfar, Tehran, Hermes, 1401. **(in Persian)**
- Ibn al-Athīr, *Jāmi' al-uṣūl fī aḥādīth al-Rasūl*, Maktabat al-Ḥulwānī, 1390. **(In Arabic)**
- Ibn al-Jawzī, *al-Muntaẓam fī tārikh al-mulūk wa-l-umam*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1412. **(In Arabic)**
- Ibn 'Asākir, *Tārikh madīnat Dimashq*, Beirut, Dār al-Fikr, 1415. **(In Arabic)**
- Ibn Bābawayh, M.A, *Amālī Shaykh Ṣadūq*, Tehran, Kitābchī, 1376. **(In Arabic)**
- , *Ma'ānī al-akhbār*, ed. 'Alī Akbar Ghaffārī, Jāmi'at al-Mudarrisīn, Qom, 1361. **(In Arabic)**
- , *Uyūn akhbār al-Ridā 'alayhi al-salām*, ed. Mahdī Lājawardī, Jahān, n.d. **(In Arabic)**
- Ibn Ḥajar al-'Asqalānī, *al-Iṣāba fī tamyiz al-ṣaḥāba*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1415. **(In Arabic)**
- Ibn Ḥayyūn, N.M, *Sharḥ al-akhbār fī faḍā'il al-a'imma al-aṭḥār*, Jāmi'at al-Mudarrisīn, Qom, n.d. **(In Arabic)**
- Ibn Ishāq, *Sīrat Ibn Ishāq*, Beirut, Dār al-Fikr, 1398. **(In Arabic)**
- Ibn Kathīr, *al-Bidāya wa-l-nihāya*, Riyadh, Dār al-Hijr, 1417. **(In Arabic)**
- Ibn Sa'd, *al-Ṭabaqāt al-kubrā*, Cairo, Maktabat al-Khānjī, 1421. **(In Arabic)**
- Ibn Shāhīn, 'Umar b. Aḥmad, *Faḍā'il Fāṭima*, Kuwait, Dār Ibn al-Athīr, 1415. **(In Arabic)**
- Ibn Shahrāshūb, *Manāqib Āl Abī Ṭālib*, Qom, 'Allāma, 1379. **(In Arabic)**
- Ibn Ṭāwūs, 'Alī b. Mūsā, *Iqbāl al-a'māl*, Dār al-Kutub al-Islāmiyya, n.d. **(In Arabic)**
- Ibn 'Uqda, A.M, *Faḍā'il Amīr al-Mu'minīn ('a)*, ed. 'Abd al-Razzāq Muḥammad Ḥusayn Ḥirz al-Dīn, Dalīl-e Mā, n.d. **(In Arabic)**
- Irbilī, 'A.Ī, *Kashf al-ghumma fī ma'rifat al-a'imma*, Tabriz, Banī Hāshimī, 1381. **(In Arabic)**
- Iṣāmī, 'A.Ḥ, *Simṭ al-nujūm al-'awālī fī anbā' al-'awā'il wa-l-tawālī*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1419. **(In Arabic)**
- Ja'farian, R, *Tarikh-e Siasi-ye Eslam*, Tehran, Dalil-e Ma, 1382. **(in Persian)**
- Jabbari, M.R, *Sire-ye Akhlaghi va Sabk-e Zendegi-ye Hazrat Zahra*, Qom, Daftar-e Nashr-e Ma'aref, 1392. **(in Persian)**
- Kāzarūnī, M.M., & Manṣūr, L, *al-Muntaqā min sīrat al-Nabī al-Muṣṭafā*, Markaz Dirāsāt al-Adab al-'Arabī, 1422. **(In Arabic)**
- Khaṣībī, Ḥ.Ḥ, *al-Hidāya al-kubrā*, Beirut, Mu'assasat al-Balāgh, 1419. **(In Arabic)**
- Khaṭīb al-Baghdādī, *Talkhīṣ al-mutashābih fī al-rasm*, Damascus, Ṭalās, 1985. **(In Arabic)**
- Kulaynī, M.Y, *al-Kāfī*, Dār al-Kutub al-Islāmiyya, 1363. **(In Arabic)**
- Maghribī, Ḥ.M, *al-Badr al-tammām sharḥ Bulūgh al-marām*, Riyadh, Dār Hajr, 2007. **(In Arabic)**
- Majlisī, M.B, *Biḥār al-anwār al-jāmi'a li-durar akhbār al-a'imma al-aṭḥār*, Beirut, Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī, 1403. **(In Arabic)**
- Mawṣilī, A.Y, *Musnad Abī Ya'lā*, Cairo, Dār al-Ḥadīth, 1434. **(In Arabic)**
- Mufid, M.M, *Masār al-Shī'a*, Qom, Mu'assasat Āl al-Bayt ('alayhim al-salām) li-Iḥyā' al-Turāth, 1413. **(In Arabic)**
- Naṣr b. M, *Waq'at Šiffīn*, Mu'assasat al-'Arabiyya al-Ḥadītha/Maktabat Āyat Allāh al-'Uẓmā al-Mar'ashī al-Najafī, 1404. **(In Arabic)**
- Nīsābūrī, M.Ḥ, *Ṣaḥīḥ Muslim*, Beirut, Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī, 1374. **(In Arabic)**
- Qārī, 'A.S, *Mirqāt al-mafātīḥ sharḥ Mishkāṭ al-maṣābīḥ*, Dār al-Fikr, 1432. **(In Arabic)**
- Qaṣṭallānī, A.M., & Bārūdī, 'I.Z, *al-Mawāhib al-ladunniyya bi-l-minaḥ al-Muḥammadiyya*, al-Maktaba al-Tawfiqiyya, n.d. **(In Arabic)**
- Qazwīnī, S.M.K., *Fāṭima al-Zahrā' (s) min al-mahd ilā al-laḥd*, Qom, Maktabat Baṣīratī, 1414. **(In Arabic)**
- Qurṭubī, I.A, *al-Istī'āb*, Dār al-Jīl, 1412. **(In Arabic)**
- Rezazadeh, N., & Shahroudi, F, *Jostari bar Anva-e Tamthil dar Masal-ha va Ghesse-ha-ye Quran-e Karim*, Ma'aref, vol. 180, no. 21, 1391, pp. 57-68. **(in Persian)**
- Rouhani Aliabadi, M, *Tazvij-e Fateme-ye Zahra (S)*, Tehran, Sazman-e Tahghighat-e Khod-Kafayi-ye Basij, 1378. **(in Persian)**

- Šan‘ānī, ‘A.H, *Muṣannaḡ ‘Abd al-Razzāq*, al-Majlis al-‘Ilmī, 1403. **(In Arabic)**
- Shams al-Shāmī, M.Y, *Subul al-hudā wa-l-rashād fī sīrat khayr al-‘ibād*, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, 1414. **(In Arabic)**
- Sharīf Murtaḏā, *al-Shāfi fī al-imāma*, Mashhad, Āstān-e Quds-e Rażavī, Bunyād-e Pajohesh-hā-ye Eslāmī, 1441. **(In Arabic)**
- Sharīf Qurashī, B, *Ḥayāt sayyidat al-nisā’ Fāṭima al-Zahrā’*, Najaf, Maktabat al-Imām al-Ḥasan (‘a) al-‘Āmma, 1424. **(In Arabic)**
- Shaykh al-Islami Toyserkani, H., & Heidari, H.A, *Mosnad-e Fateme-ye Zahra*, Qom, Ansarian, 1386. **(in Persian)**
- Sibt Ibn al-Jawzī, *Mir’āt al-zamān fī tārikh al-a’yān*, Damascus, Dār al-Risāla al-‘Ālamiyya, 1434. **(In Arabic)**
- Sijistānī, A.D, *Sunan Abī Dāwūd*, Saudi Arabia, Dār al-Risāla al-‘Ālamiyya, 2009. **(In Arabic)**
- Ṭabarānī, S.A, *al-Aḥādīth al-ṭiwāl*, Mosul, Maktabat al-Zahrā’, 1401. **(In Arabic)**
- , *al-Mu’jam al-kabīr*, Maktabat Ibn Taymiyya, 1415. **(In Arabic)**
- Ṭabarī Āmulī, ‘I.D, *Bishārat al-Muṣṭafā li-shī‘at al-Murtaḏā*, Najaf, al-Maṭba‘a al-Ḥaydariyya, 1383. **(In Arabic)**
- Ṭabarī Āmulī, M.J, *Dalā’il al-imāma*, Qom, Bunyād-e Bi‘that, 1413. **(In Arabic)**
- Ṭabarī, M.D, *Dhakhā’ir al-‘uqbā fī manāqib dhawī al-qurbā*, Maktabat al-Qudsī, 1356. **(In Arabic)**
- Ṭabarī, M.J, *Tārikh al-rusul wa-l-mulūk*, Egypt, Dār al-Ma‘ārif, 1387. **(In Arabic)**
- Ṭūsī, M.Ḥ, *al-Amālī*, Qom, Dār al-Thaqāfa, 1414. **(In Arabic)**
- , *Miṣbāḥ al-mutahajjid*, Beirut, Mu’assasat Fiqh al-Shī‘a, 1413. **(In Arabic)**